

**THE MECHANISM OF FORMATION OF THE "ASAR" INSTITUTE
IN THE TRADITIONAL KAZAKH SOCIETY****D. A. Tursynkulova**

Kazakh National university named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Key words: custom, tradition, common law, adat, Asar, amengerlyk, sauyn, biys institute, mutual.**Abstract.** This article considered the mechanisms of formation and development of the "Asar" institution of mutual assistance in the traditional society of Kazakhs.

УДК 342.6

**ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДА “АСАР” ИНСТИТУТЫНЫҢ
ҚАЛЫПТАСУ МЕХАНИЗМІ****Д. А. Тұрсынқұлова**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: әдет-ғұрып, салт-дәстүр, әдет құқығы, адат, асар, әменгерлік, сауын, билер институты, өзара көмек, жұртшылық.**Аннотация.** Қазақ әдет-ғұрып құқығы жүйесіндегі маңызды институттардың бірі Асар институтының қолдану механизмінің ерекше. Асар жүйесі қазақ қоғамының, оның шаруашылық жүргізу үрдісінің сан ғасырлық даму тәжірибесінің жемісі болып табылады. Асар институты ағайынгершіліктің шынайы көрінісі және еліміздің ауызбіршілігін сақтауға аз да болса, ықпал етуші көнеден келе жатқан дәстүр.

Қазақ әдет-ғұрып құқығы жүйесіндегі маңызды институттардың бірі Асар болып табылады. Жалпы асар жүйесі қазақ қоғамының, оның шаруашылық жүргізу үрдісінің сан ғасырлық даму тәжірибесінің жемісі болып табылады. Асар жүйесінің қалыптасуына қазақ қоғамында қалыптасқан көшпелі өмір салты үлкен ықпал етті. Былайша айтқанда, асар жүйесі көшпелі өмірдің туындысы және жемісі болып табылады.

Асар институтының қалыптасуы Қазақстан аумағында ежелгі сақ дәуірлеріне барып тіреледі. Кейінгі ғұн империясы тұсында және түркі қағанаттарында Асар институты өзінің қалыптасуын басынан кешірген болатын. Кейінгі қазақ ордасындағы асар жүйесінің классикалық үлгісі сонау дәуірлердің нәтижесі болып табылады. Қазақ қоғамында осы күнге дейін ел арасында қолданылып жүрген асар жасаудың тәртібі мен тетіктері қазақ ордасында орнығып, толысты. Бұл кезеңде, сонымен қатар қазақ әдет-ғұрып құқығы жүйесінің басқа институттарда өзінің кемеліне келген болатын.

Жалпы асар институтының мәні мен мазмұны туралы қазіргі кезеңдегі анықтамалардың бірінде мынандай түсінік беріледі: “Қазақ халқының өміріндегі еңбек үрдісіне байланысты туған бұл ізгілікті дәстүр бойынша, белгілі бір шаруаны үлкен-кіші демей, барлық ауыл адамдары болып бірігіп тындырады екен. Көптің күшімен атқарылатын мұндай іс-қаракетті асар деп атаған. Сірә, “Жұмыла көтерген жүк жеңіл” деген сөз содан шықса керек. Айталық, ауылды жерлерде жас шаңырақ иелеріне үй салу да көбіне жақын-жуық, көрші-көлем қолқабысымен жүзеге асырылған. Яғни, арнайы заттай шығынсыз-ақ баспана тұрғызылған. “Тоқалы той, топырақты өлім” аталған шақтарда да ағайындардың бірлесіп кететін дәстүрі бар. Асарға шақырылған адамдар міндетті түрде келетін болған. Егерде бір рет асар жасағанда шаруа бітпей қалса, екі рет өткізген. Осынау бір ізгілікті, қайырым мол дәстүр ел ішінде әлі де кездеседі” [1, 28-29 бб.].

Сонымен қатар, елімізде Қазақстан Республикасының мемлекет және құқық тарихы бойынша шыққан оқулықтардың бірінде асарға мынандай анықтама беріледі: “Асар – одна из распространенных обязательств, включавшее в помощи однообщиннику в проведении различных

сельскохозяйственных работ –строительных зимовок, сенокосении, рытье колодца, стрижке и т.п. тот, кому оказывались помощь, должен был только накормить участников асара” [2, с. 125-126]. Асар жүйесі дәстүрлі қазақ қоғамындағы көшпелі өмір салтының туындысы болумен қатар, рулық өзара көмектің нәтижесі болып табылады. Асар жүйесінде қазақ қоғамындағы ағайын арасындағы өзара сыйластық және жақынға деген жәрдем бейнеленген.

Мұндай жүйе көптеген халықтардың даму тарихында кездеседі. Мысалы, орыстарда “помощь”, украиндықтарда “толока”, және белорустарда “толака” деген өзара жәрдем көрсетудің дәстүрлері болған. Әрине, бұл жерде оларды асар институтымен толық бір қатарға қоя алмаймыз. Жалпы алғанда, бұл жүйелер өзінің сыртқы көрінісі бойынша ұқсас болып келеді. Сонымен қатар жоғарыда аталған халықтарда қалыптасқан жүйе өзінің мазмұны бойынша да, мәні бойынша да, өзгеше және ол институттар сол халықтардың дамуының белгілі бір кезеңде ғана көрініс тауып, кейін дами алмаған. Әрине, оның объективті және субъективті себептері көп. Біздің айтайын дегеніміз, асар институтының ол жүйелерген қарағанда дәстүрінің тұрақтылығы және сабақтастықпен ғасырдан ғасырға өтіп, осы күнге дейін жетуі. Асар жасаудың әлі күнге дейін қазақи ортада сақталып, оқтын-оқтын қолданылуы, қазақ қоғамындағы дәстүрлі санамыздың беріктігінен және “өлімнен ұят күшті” деген өмірлік қағиданың өзгермеуінен.

Кеңестік кезеңде асар институты сонымен қатар, қазақ әдет-ғұрып құқығының басқа да нормалары дамымаған, артта қалған патриархалдық қоғамның сарқыншағы, даму үрдісін тежейтін ескіліктің сарыны ретінде бағынады. Сонда да, болса, асар жасау дәстүрі қазақ көп орналасқан аудандарда қолданылып, ұмытылмай келеді.

Асар жасаудың өзіндік қалыптасқан талаптары, жүйесі бар. Оның мәні мынада:

Біріншіден, белгілі бір шаруаны шеше алмаған адамға ағайындық көмек болып табылады;

Екіншіден, асарға шақырылған жақтың арын, ұятын сынайтын;

Үшіншіден, асар жасау арқылы ағайынаралық ауыз біршілік сақталды;

Төртіншіден, асар жасаушы жақ, асаршыларды тегін күтіп, өзінің қонақ жайлылығын көрсетуі қажет, өйтпеген жағдайда ол оның арына сын болады.

Асар жүйесі кейде қазақ арасында “үме” деп те аталады. Қазіргі кезеңде асар жасау дәстүрі жаңадан жанданып, халық ішіне оралуда. Кейбір жағдайда асар жасау үлкен қоғамдық деңгейде де жүзеге асырылуда. Оның бір айғағы, кезіндегі “асар” партиясының төрайымы Д. Назарбаева мұрындық болып ел ішінде өткізген асар жасау дәстүрін айтсақ болады. Шын мәнінде, нарықтық қатынастар кезеңінде қазақ ауылында асар жүйесін жандандырып қолдану ауадай қажет болып табылады. ол қазір ұмтылып бара жатқан ел ішіндегі қазақылықты сақтауға, ауыл аралық бірлікті, ағайынгершілікті дәріптеуге себепші болады.

Қорыта келгенде, айтарымыз асар институты ағайынгершіліктің шынайы көрінісі және еліміздің ауызбіршілігін сақтауға аз да болса, ықпал етуші көнеден келе жатқан дәстүр.

ӘДЕБИЕТ

[1] Қазақтар. Көпшілікке арналған тоғыз томдық анықтамалық. – Алматы, 1998. – 208 б.

[2] Абиль Е.А. История государства и права Казахстана: Курс лекции. 3-е изд. перераб. и доп. – Караганда: ТОО “Учебная книга”, 2005. – 256 с.

REFERENCES

[1] Qazaqtar. Ko'pshilikke amalghan toghi'z tom'di'q ani'qtamali'q. Almati', 1998. 208 b.

[2] Abi'l# E.A. I"stori"ya goswdarstva i" prava Kazahstana: Kwrs lekci"i". 3-e i"zd. pererab. i" dop. Karaganda: TOO “Wchebnaya kni"ga”, 2005. 256 s.

МЕХАНИЗМ СТАНОВЛЕНИЯ ИНСТИТУТА «АСАР» В ТРАДИЦИОННОМ КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Д. А. Турсынқулова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: обычай, традиции, обычное право, адат, асар, аменгерство, сауын, институт биев, взаимопомощь.

Аннотация. В данной статье рассматривается механизмы становления и развития института взаимопомощи «Асар» в традиционном обществе казахов.

Поступила 23.10.2014 г.